

KUR'ÂN'DA TEŞBİHLİ ANLATIM ÜSLÛBU

*Muhammed AYDIN**

Summary

There are various stylistic features in the Qur'an. These features contribute greatly to the understanding and the clarification of the Qur'an. One of the most significant stylistic features is certainly the similitude. The similitude is a very helpful way for the remembrance of the Qur'anic data. In this article we concentrate on the importance of this stylistic device in the Qur'an. In addition, we try to show that the similitude plays a very important role in the understanding of the Glories Qur'an.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, birçok anlatım üslûbu içermektedir. Bu üslûplar Kur'ân'a açıklık, mesajlarına anlaşılabilirlik kazandırmaktadır. Kavramları, mecazî ifadeleri, örneklemeleri, temsilleri, teşbihleri, istiareleri ve benzeri üslûplarıyla Kur'ân'ın dili, Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumun diliydi. İfade tarzı, kavramları ve üslûbu itibarıyla sıradan bir insanın anlayışı açısından kapalı, karmaşık, içinden çıkılmaz veya anlaşılmaz değildi. Muhatapları tarafından rahatlıkla anlaşılıyordu. Kur'ân'ı derinlemesine etüd edenler ve imkânlar ölçüsünde Kur'ân'ın kullandığı çeşitli üslûpları inceleyenler, bunu çok açık bir biçimde görebilirler.

Kur'ân'ın öğretmek ve vurgulamak istediği mesajları algılamakta, onun değişik anlatım üslûplarının göz önünde bulundurulması son derece önemlidir.

* SAÜ. İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr.

Kur'ân'ın bu anlatım özelliklerini bilenler, Kur'ân ifadelerini kastetmedikleri anlamlara yorma disiplinsizliğine girmezler. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'in, bazı bilgilerin zihinlere daha iyi yerleşerek kuvvetli bir şekilde iz bırakabilmesi için kullandığı edebî ifade şekillerinden birisi de teşbihlerle anlatımdır. Teşbihin, genellikle karşılaştırmaya dayanan bir söz sanatı olarak güçlü bir anlatım şekli olduğunu, bundan dolayı da Kur'ân'ın bu anlatım tarzına oldukça önem verdiğini burada belirtmek isteriz. Zira Kur'ân teşbihleri, Kur'ân'ın en önemli i'câz ve belâgat türlerinden sayılır. Aslında teşbihin belâgat yönünden önemini belirtirken asıl ortaya çıkarmak istediğimiz, Kur'ân'da var olan bu anlatım tarzının ilâhî mesajın anlaşılmasında oynadığı roldür. Zira bizden kutsal bir metin olan Kur'ân'ın, bir bütün olarak değerlendirilip anlaşılması istenmektedir. Kur'ân da ancak bir takım unsurlar sayesinde iyi anlaşılır. Bu da, bazen edebî ve belâgî yön, bazen içerdiği eşsiz hükümler, bazen de gerçek olarak haber vermiş olduğu tarihî bilgiler ön plâna çıkarılarak elde edilebilir.

Kur'ân'ın teşbihle anlatım tarzı, daha ilk asırlarda bazı İslâm âlimlerinin dikkatini çekmiştir. Konuyla ilgili olarak Ebû'l-Kasım Abdullah b. Hüseyin b. Nakya (ö.485/1092) “*el-Cumân fî teşbihâti'l-Kur'ân*”¹ adında müstakil bir eser yazmıştır. Bunun yanında ulûmu'l-Kur'ân kitaplarında Kur'ân Teşbihleri'nin başlı başına bir ilim olarak ele alındığını görmekteyiz². Kur'ân tefsiriyle uğraşmak isteyen herkes Kur'ân'daki benzetmelerle ilgilenen “Teşbih İlimi”nin inceliklerini bilmek durumundadır.

Kur'ân, teşbihli veya diğer değişik anlatım üslûplarını kullanmadan tek tip bir ifade tarzıyla anlatacaklarını anlatmış olsaydı daha iyi olup olmayacağı gibi tartışmalara girmek yersiz ve gereksiz bir yaklaşımdır. Hiç kuşkusuz Kur'ân'da teşbihli anlatımın varlığı, Kur'ân'ın Arap diliyle inmiş olmasının bir sonucudur. Yoksa Kur'ân, hitap ettiği toplumun anlayışının ötesinde bir takım şifreler ve muammalar içermiyordu. Teşbih, Arap kelimelerinin en değerli anlatım biçimlerinden bir tanesidir. Suyûtî'nin (ö.911/1505) naklettiğine göre dil

¹ Thk. Dr. Mahmut Ebû Nacî eş-Şeybânî. Beyrût 1987.

² Bkz. Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1957, (III, 414-431); Suyûtî, Celâluddin, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1985, (III, 128-133).

âlimlerinden Müberrid (ö. 286/899), “*Arap kelamının büyük bir kısmının teşbih olduğunu söyleyen kimse hata yapmış sayılmaz*” demiştir³.

Bununla birlikte Kur’ân’ın anlatım üslûplarının çeşitlilik arz etmesi, Kur’ân’ın inmiş olduğu Arap dilinin yapısıyla ve sahip olduğu özelliklerle örtüşmektedir. Arap dilinin anlatım üslûpları arasında teşbihi gördüğümüz gibi istiâre, kinâye, ta’rîz vb. anlatım tarzlarını da görmekteyiz. Bunların da Kur’ân’da yer yer kullanıldıklarına tanıklık etmekteyiz. Ancak biz bu çalışmamızda teşbihle anlatım tarzını, taşımış olduğu özellikleriyle ele alacağız. Kur’ân’ın en önemli üslûplarından birisi olduğunu örneklemelerle ortaya koymaya çalışacağız.

Teşbihin Lûgat ve Terim Anlamı

a. Lûgat anlamı

Teşbih, tefîl babından fiilin masdarı olup, benzetmek mânasına gelir. Mâna yönünden, bir şeyin diğer bir şeye benzediğini göstermek için denir⁴.

b. Terim anlamı

İstiâre ve kinâye olmaksızın, aralarında maddî ve mânevi bir münasebet bulunan iki şeyi birbirine benzetmek “*teşbih*” adını alır. Başka bir ifadeyle, söze güç vermek için aralarında ortak nitelikler, benzerlikler bulunan iki şeyden birini, diğeri gibi gösterme sanatıdır⁵.

Ebû Hilâl el-Askerî (ö.395/1004)’ye göre teşbih: “İki şeyden birinin, teşbih edatı vasıtasıyla diğerrinin yerine kaim olabileceğini belirtme sanatıdır”⁶. Bazılarına göre teşbih, “Bir şeyde, diğer bir şeye ait bir özelliğin veya bir hükmün varlığını gösterme sanatıdır”⁷.

Zerkeşî (ö. 794/1391) teşbihin, “Bir şeyi, kendi vasfını taşıyan başka bir şeye ilhak etmek” olduğunu söylerken, teşbihin tanımları arasında şunu da zikretmiştir: “Bir şeye ait vasıfların birinde, iki şeyin müşterek olduğunu

³ Suyûtî, *a.g.e*, III, 128; *Mu’tereku’l-akerân*, Beyrût 1988, I, 202.

⁴ Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu’l-münîr*, Beyrût, ts, s. 303.

⁵ Bkz: Suyûtî, *a.g.e*, III, 128; Abdelî, *el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-kerîm*, Cidde 1985, s.27.

⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitabu’s-snaatayn*, Beyrût 1981, s. 261.

⁷ Zerzûr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, Beyrût 1984, s.312.

göstermektedir. Güzel kokunun miskte, ışığın ayda, parlatici bir aydınlığın güneşte bulunduğunu göstermek gibi. Bu ise izâfî bir hüküm olup sadece iki şey arasında olur”⁸.

Tabî ki teşbihin tanımı birçok âlim tarafından yapılmış olduğundan aralarında doğal olarak ifade yönünden farklılıklar meydana gelmiştir.

Görüldüğü gibi bu tanımlar arasında değişmeyen bir şey var, o da Müşebbeh/benzeyen ve Müşebbehunbih/kendisine benzetilenin ortak bir vasıfta veya ortak bir mânada birleşmeleridir.

Teşbihin Gaye ve Faydası

Teşbih, ifadelerin taşıdığı uzak mânaları yakınlaştırır ve anlaşılır bir şekilde ortaya koyar. Bunu yaparken de anlam seviyesini geniş bir saha içinde tutarak muhafaza eder⁹. Söze, kısa ifadelerle hem kuvvetlilik hem de üstünlük kazandırdığı gibi güzellik de katar. Böylece teşbih, sihirli bir üslûp içinde, okuyan veya dinleyende arzu edilen tesiri uyandırır¹⁰.

Teşbihin Erkânı/Ögeleri

Teşbihi meydana getiren unsurlara teşbihin erkânı denir. Bunlar dört tanedir:

1. Müşebbeh/benzeyen.
2. Müşebbehunbih/kendisine benzetilen.

Müşebbeh, teşbihin birinci unsuru, müşebbehunbih ikinci unsuru olup her ikisi de teşbihin temel parçalarıdır.

Müşebbeh, devamlı teşbih edatından önce, müşebbehunbih ise sonra gelir. Niteliğini, muhatapların gözünde ve zihninde iyice canlandırabilmek maksadıyla herhangi bir şeyi, tanıtmak istediğimiz konuda kuvvetli ve herkesçe belli olan bir başka şeye benzetiriz. Örneğin “Abdullah arslan gibi kuvvetli bir çocuktur” cümlesinde, esas anlatmak istediğimiz, sözümüzün konusu olan Abdullah’tır. Muhatabımıza Abdullah’ın nasıl kuvvetli bir çocuk olduğunu anlatmak istiyoruz. Arslanın kuvvetçe üstünlüğü de herkesçe bellidir. Bu bakımdan

⁸ Zerkeşi, *a.g.e*, III, 414.

⁹ Zerkeşi, *a.g.e*, III, 415; Ebû Zehra, *el-Mûcizetu'l-kübrâ (el-Kur’ân)*, Kahire, ts, s. 233.

¹⁰ İbn Kayyim, *el-Fevâid el-müşevvik*, Beyrût, ts, s. 66; Zerzûr, *a.g.e*, s.315.

Abdullah'ı arslana benzetiyoruz. Öyleyse Abdullah, teşbihin birinci unsuru müşebbeh, yani benzeyendir. Arslan da teşbihin ikinci unsuru müşebbehunbih, yani kendisine benzetilendir.

Ancak “Müşebbeh, devamlı teşbih edatından önce gelir” kaidesinin yanında bazen teşbih edatı şu iki maksattan dolayı müşebbehten önce gelebilir:

a. Mübalağa maksadıyla teşbih kalbolunur, müşebbeh müşebbehunbihin yerine aktararak esas konuma getirilir. Dolayısıyla teşbih edatı da yer değiştirerek müşebbehin önüne gelmiş olur. Bakara sûresinde gelen (...)

(... “...*Alım-satım tıpkı faiz gibidir dediler...*”¹¹ âyeti buna örnektir.

Aslında “Faiz, alış-veriş gibidir” demeleri gerekirdi. Zira âyet, alış-verişi değil faizi konu edinmektedir. Fakat bu sözü söyleyenler, mübalağa maksadıyla bu ifadeyi bırakarak caiz olma yönüyle faizi esas alarak, alış-verişi faize ilhak etmişlerdir¹².

b. Durumu açıklığa kavuşturmak maksadıyla teşbih edatı müşebbehten önce gelebilir¹³. Âl-i İmrân sûresindeki (...)

(... “...*Oysa erkek, kız gibi değildir...*”¹⁴ âyeti buna örnektir. Aslında ibare () “Kız erkek gibi değildir” şeklindedir. Ancak ifade bu asıl üzerine gelmeyip Kur’ân’daki gibi gelmiştir. Çünkü âyette vurgulanmak istenen mâna şu idi: “Ey İmrân’ın hanımı! İstedğin erkek, fazilet açısından sana bağışlanan kız gibi değildir” Zira İmrân’ın hanımına verilen bu kızıdan Hz. Meryem doğmuş, ondan da büyük peygamberlerden Hz. İsa dünyaya gelmiştir¹⁵.

3. Vech-i Şebeh/Benzetme Yönü: Benzetmenin esas unsurları arasında bir veya birçok benzerlikler olabilir. Bu benzerliğin hangi yön veya bakımlardan olduğunu belirten unsura vech-i şebeh denir. Yukarıda zikri geçen “Abdullah arslan gibi kuvvetli bir çocuktur” örneğindeki “*kuvvetlilik*” benzerlilik yönünü gösteren vech-i şebeh’tir.

¹¹ Bakara, 2/275.

¹² Zerkeşi, *a.g.e*, III, 427; Suyûtî, *a.g.e*, III, 132.

¹³ Zerkeşi, *a.g.e*, III, 426; Suyûtî, *a.g.e*, III, 132.

¹⁴ Âl-i İmrân, 3/36.

¹⁵ Halebî, Semîn, *ed-Dürri’l-mesîn*, Dimaşk 1986, III,136; Ebûssuûd, *İrşâdu’l- akli’s- selîm*, Beyrût, ts, II, 29.

4. Teşbih edatı/Benzetme edatı: Teşbih edatından kasıt, benzetmeye delâlet eden bir lâfızdır¹⁶. Başka bir ifade ile taraflar arasındaki benzerliği ifade eden lâfızdır.

Kur'ân'da Teşbih Edatları

Kur'ân'da teşbih genellikle bir teşbih edatıyla yapılır. Belirttiğimiz gibi taraflar arasındaki benzerliği ifade eden lâfız, teşbih edatıdır. Bu lâfız, hem isim, hem fiil hem de harf olabilir:

a. İsim: Bu da () “*misl*”, () “*mesel*”, () “*şebel*”, () “*nabv*”, () “*mümâsil*” ve () “*müşâbib*” gibi benzetme mânalarına gelen isimlerdir¹⁷.

Bunlar arasından Kur'ân-ı Kerim'de () “*misl*” ve () “*mesel*” isimleri kullanılmaktadır.

Birincisine örnek: (...) “...Eşleri gitmiş olanlara (*ganimetten*), *harcadıkları kadar verin...*”¹⁸

İkincisine örnek: (...) “Onların, *bu dünya hayatında yaptıkları barcamaların durumu, kendilerine zulmetmiş olan bir kavmin ekinlerini vurup da mahveden kavurucu bir rüzgârın durumu gibidir...*”¹⁹.

Suyûtî'nin, *İtkan*'ında Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî (ö.743/1342)'den naklettiği gibi () “*mesel*” ismi, teşbihlerde “şaşılacak bir durum veya sıfat” için kullanılır²⁰.

Kur'ân'daki darb-ı mesellerin çoğunluğu bu isimle yapılmış teşbihlerdir²¹. İbn Kayyim (ö.751/1350), belâgat âlimlerinin, tablolardan meydana gelen “temsîlî anlatımı” teşbih olarak adlandırdıklarını nakletmiştir²². Veli Ulutürk “*Kur'ân'da Temsîlî Anlatım*” isimli eserinde Kur'ân'daki mesellerin aslında bir teşbih ve kinâye unsuru taşıdıklarına işaret etmiş, bunların bazen teşbih-i

¹⁶ Abdelî, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁷ İbn Kayyim, *a.g.e.*, s.72; Abdelî, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁸ Mümtehine, 60/11.

¹⁹ Âl-i İmrân, 3/117.

²⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, III, 129.

²¹ Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 234 ve 325.

²² İbn Kayyim, *a.g.e.*, s.79

temsîlî, bazen teşbîh-i zımnî, bazen bir istiâre-i temsîliyye ihtiva ettiklerini belirtmiştir²³.

b. Fiil: Bu da () “*Yümâsilu*”, () “*Yüşâbibu*”, () “*Yuhâkel*”, () “*Yahsebu*” ve () “*Yuhayyelu*” gibi benzetme mânalarına gelen fiillerdir. Ancak Kur’ân, bunlardan son ikisini kullanmaktadır²⁴.

“Zanneder” mânasına () “Yahsebu” fiiline örnek: (... ..)
“...*Susayan onu su zanneder...*”²⁵

“Hayâl eder, geçici olarak zanneder” mânasına () fiiline örnek: (... ..)
() “...*Bir de baktı ki, büyüleri sayesinde ipleri ve sopaları kendisine gerçekten koşuyor gibi göründü*”²⁶.

c. Harf: Bu da () “*Kâf*” ve () “*Keenne*” benzetme harfleridir ki her ikisi de Kur’ân’da çokça kullanılmaktadır.

Birincisine örnek: (... ..) “...*Fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer...*”²⁷.

İkincisine örnek: () “*Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir*”²⁸.

Kur’ân’da edatlar arasında en çok kullanılan () “*Kâf*” edatı, yaygın olarak sadece benzetmek için kullanılan bir edat olmayıp aynı zamanda, iki şey arasındaki eşitliği anlatmak için kullanılmaktadır.

Örneğin Yüce Allah, Müzemmil sûresinin 15. âyetinde () “*Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi size de, (kıyamet günü) şahitlik edecek bir peygamber gönderdik*” buyurmaktadır.

Burada Hz. Peygamber (s.a.v) ile Firavun’a gönderilen Musa (a.s) arasında bir karşılaştırma yapılarak benzerlik kurulmak istenmektedir. İstenilen bu şey de her ikisinin ortak yönlerinden şahitlik meselesini ortaya çıkarmaktır. Zira her

²³ Ulutürk, Veli, *Kur’ân’da Temsîlî Anlatım*, İstanbul 1995, s.18.

²⁴ İbn Kayyim, *a.g.e*, s.72; Abdelî, *a.g.e*, s.28

²⁵ Nûr, 24/39.

²⁶ Tâhâ, 20/66. Bkz. Çantay, Hasan Basrî, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1974, II, 570.

²⁷ İbrahim, 14/18.

²⁸ Sâffât, 37/65.

peygamber, kıyamet günü, kimlerin davetine icabet ettiğini, kimlerin etmediğini açıklayacaktır²⁹.

Bazen () “Kâf” edatı izah için gelebilir. Örneğin Allah Teâlâ, insanın yaratılışının son merhalesini izah eden Rahman sûresinin 14. âyetinde ()
() “Allah insanı, kiremit gibi pişmiş çamurdan yarattı” buyurmuştur³⁰.

İbn Nakya, teşbih edatı olan () “Kâf” harfinin bazı âyetlerde teşbih maksadıyla kullanılmadığını belirtmiş, örnek olarak da ()
“Yahut o kasabaya uğrayan kimse gibisine...”³¹ âyetini göstermiştir. Zira bu ibare, mansûb makamında bir önceki () âyetine atfolunur³² ve şu mânadadır: “Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdi diye, Rabbi hakkında İbrahim’le tartışan hakkında ne dersin?... Yahut o kasabaya uğrayan kimse gibisine ne dersin?...”³³.

İbn Atiyye (ö.542/1147), tefsirinde bu şekildeki âyetlerin teşbih değil de haber vermek mânalarına geleceğine işaret etmiştir³⁴.

Nitekim bu sebepten dolayı olacak ki İbn Nakya teşbih edatı olan () “Kâf” harfinin bulunduğu her âyeti, yukarıda bahsi geçen eserinde ele almamış ve böyle âyetlere temas etmeyeceğini de daha kitabının başında belirtmiştir³⁵.

Bazen () “Okun çıktığı gibi çıktı”, () “Yıldız gibi doğdu”, () “Okun yaydan çıktığı gibi çıktı” örneklerinde olduğu gibi teşbih edatlarının yerine fiillerin masdarları da kullanılabilir. Daha ileride Kur’ân’daki teşbih çeşitlerinden bahsederken bu iki örnekte olduğu gibi Kur’ân’da da bazen teşbih edatı yerine fiillerin masdarları kullanılarak teşbih yapıldığını göreceğiz.

²⁹ Zerzûr, *a.g.e.*, s.213.

³⁰ Zerzûr, *a.g.e.*, s.213.

³¹ Bakara, 2/259.

³² Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Kahire ts, I, 389; Halebî, *a.g.e.*, II, 556.

³³ Bakara, 2/258-259.

³⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, Katar 1977, V, 541.

³⁵ İbn Nakya, *el-Cuman Fî teşbîhâti'l-Kur’ân*, s. 45.

Kur'ânî Teşbihin Özellikleri

Kur'ân teşbihinin birçok özellikleri vardır. Biz bunların en önemlilerinden üç tanesini zikretmeğe çalışacağız:

1. Kur'ânî teşbih, özelliklerini küçük kâinat olan insan ile büyük kâinat olan evrenden (nefsî ve kevnî âyetlerden) alır. Bundan dolayı teşbih, tabiat devam ettiği müddetçe, kendisiyle anlatım yapılan herşeyde izah ve tesir açısından görevini yerine getirir. Bu özelliği ile de, tarihî süreçte kıyamete kadar devam edecektir. Çünkü insanlar onun öğelerini gözlerinin önüne serdedilmiş olarak görürler. Kur'ân'ın zikrettiği teşbihlerde, tabiatı (hayvanları, bitkileri, yerleri ve gökleri ve içerisindekileri...) kendisine esas edindiğini görmeyen bazı kimseler, onun teşbihlerini sadece Arap yarımadasındaki eşyalardan aldığını zannederler.

Eğer bu kimselerin zanları, açık hakikatleri inkârcılıktan kaynaklanmamış olsaydı, zanlarını gidermek için onları ikna etmeye çalışmamız uygun olurdu. Ancak durum böyle olmadığı için, ikna etme yerine, hikmete en uygun olan onları vehimleriyle başbaşa bırakmayı tercih ediyoruz. Bu iddialarını da maalesef bazı müfessirlerden nakledilen kıssa ve rivâyetlere dayandırdıklarını burada belirtmek isteriz³⁶. Onlar bu iddialarında Kur'ân'ın kendisine bakmamışlardır. Dolayısıyla iddialarına itibar edilmesi bile doğru değildir. Zira iddialarında doğruluk payı olabilmesi için, Kur'ân'ın benzetme yaptığı eşek³⁷, örümcek³⁸, köpek³⁹ vb. varlıkların, sadece Arap yarımadasında bulunup başka yerlerde bulunmaması gerekirdi.

2. Kur'ânî teşbih, fikir ve meseleleri nakletme veya tasvir etmede, aslî bir öğedir, izâfî değildir. Mânanın bütünlüğü için gerekli olduğundan, onsuz mâna tamamlanmaz. Bu açıdan bakıldığında, Kur'ânî teşbihler, aslî mânayı, vasfı ve teşbihi aynı anda bulundurur. Bu üslûbuyla da, olayı canlı ve etkileyici bir şekilde açıklama ve tasvir etme noktasında zirveye ulaşır⁴⁰.

³⁶ Zerzûr, *a.g.e.*, s. 323.

³⁷ Bkz. Cum'a, 62/5; Müddessir, 74/50.

³⁸ Bkz. Ankebût, 29/41.

³⁹ Bkz. A'râf, 7/176.

⁴⁰ Zerzûr, *a.g.e.*, s. 328; Bekrî Emîn, *et-Ta'biru'l-fennî fi'l-Kur'ân*, Beyrût 1979, s.194.

3. Kur'ânî teşbih, edebî tasvirin öğeleri olan tam dikkat, kapsamlılık ve ifadede sağlamlığını aynı anda kendisinde bulundurur. Öyle ki anlatılmak istenen şey, narın ve açık, büyüleyici bir görünümde takdim edilir⁴¹.

Bu belirttiğimiz özellikler ve benzerleri Arap edebiyatının teşbihlerinde de vardır. Ancak, Kur'ân'ın içerdiği teşbihlerdeki bu incelik ve ifade kuvvetini, açıklık açısından doyuruculuğu Arap dilinin tamamında bulmak mümkün değildir⁴².

Kur'ân'da Teşbihin Kısımları

1. Taraflar (Müşebbeh-Müşebbehunbih) Arasındaki İlgî Yönünden Teşbihler⁴³

a. Müşebbeh de, müşebbehunbih de maddî olur:

() “*Ay için de birtakım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi (hilâl) olur da geri döner*”⁴⁴ âyetinde Ay'ın, dünya çevresindeki yörüngesinde dolanıp ay sonunda aldığı hilâl görünümüne işaret edilmektedir. Yüce Allah, ay sonundaki Ay'ın durumunu incelikte, hilâl şeklini almasında ve sararmasında eski bir hurma salkımının sapına benzetmektedir. Nitekim hurma salkımının sapı eskiiyip kuruyunca inceler, hilâl şeklini alır ve sararır. Böylece Allah (c.c) Ay'ı, ay sonunda bu üç açıdan eski ve kuru bir hurma salkımı sapına benzetmiştir.

b. Müşebbeh de, müşebbehunbih de mânevî olur:

(... ..) “*...Artık kalpleriniz taş gibi yabut daha da katıdır..*”⁴⁵ âyetinde kalpler, sertlik ve katılıkta taşla hatta daha katı maddeye benzetilmektedir.

Zerkeşî burada müşebbeh-müşebbehunbih'i mânevî olarak değerlendirirken⁴⁶ Suyûtî her ikisinin bir önceki gibi maddî olduklarını söylemiştir⁴⁷. Bu teşbihle kalplerin öğüt ve ibret almaktan uzak oldukları vurgulanmaktadır⁴⁸.

⁴¹ Bkz. Zerzûr, *a.g.e*, s. 320-329.

⁴² Zerzûr, *a.g.e*, s. 328; Bekrî, *a.g.e*, s.194.

⁴³ Bkz. Zerkeşî, *a.g.e*, III, 420; Suyûtî, *a.g.e*, III, 129.

⁴⁴ Yâsîn, 36/39.

⁴⁵ Bakara, 2/74.

⁴⁶ Zerkeşî, *a.g.e*, III, 420.

c. Müşebbeh mânevî, müşebbehunbih maddî olur:

(...) “Rablerini inkâr edenlerin (iyi) işleri, tıpkı fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer...” âyetinde Rablerini inkâr eden kâfirlerin sadaka ve sıla-i rahim gibi iyilik adına yaptıkları ameller, fırtınalı bir günde şiddetli rüzgârla havaya savrulan küle benzetilmektedir. Bu benzetme ile de kâfirlerin dünyada yapmış oldukları iyiliklerin kendilerine hiçbir yarar sağlamayacağı vurgulanmaktadır.

d. Müşebbeh maddî, müşebbehunbih mânevî olur:

Suyûtî, müşebbehin maddî, müşebbehunbihin de mânevî olduğuna dair bir örneğin Kur’ân’da bulunmadığını söylemiştir⁴⁹.

2. Vech-i Şebeh Açısından Müfred Veya Mürekkep Olan Teşbihler⁵⁰

Teşbih, vech-i şebeh açısından müfred ve mürekkep olarak ikiye ayrılır:

a. Mürekkep Teşbih: Vech-i şebehi/Benzetme yönü birkaç şeyden oluşan teşbihtir.

Örneğin Yüce Allah, Tevrât’ı okumakla yetinip içindekilerle amel etmeyen Yahudiler hakkında şöyle buyurmaktadır:)

(... “Tevrât’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir...”⁵¹

Bu âyette Yüce Allah, amel etmedikleri halde ellerinde Tevrât bulunduran Yahudileri, kitap taşıyan eşeğe benzetmektedir. Tabii ki burada benzetme birkaç yönden olmuştur. O da boş yere ağır bir yük taşımaktan kaynaklanan yorgunluk ve meşakkattir. Yahudilerin Tevrât’ın hidâyet ve nurundan faydalanmama hususundaki şaşılacak durumu, sırtında faydalı koca koca kitaplar taşıyan ve bundan yorgunluk ve meşakkatten başka bir şey elde etmeyen eşeğe benzetilmiştir⁵².

b. Müfred Teşbih: Benzetme yönü bir şeyden oluşan teşbihtir.

⁴⁷ Suyûtî, *a.g.e*, III, 129.

⁴⁸ İleride zikredeceğimiz örneklerde bu âyetteki teşbihi daha geniş bir şekilde ele alacağız.

⁴⁹ Suyûtî, *a.g.e*, III, 129.

⁵⁰ Bkz. Zerkeşî, *a.g.e*, III, 422; Suyûtî, *a.g.e*, III, 130.

⁵¹ Cum’a, 62/5.

⁵² Bkz. Kurtubî, *el-Cami’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, Kahire, 1953, XVIII, 95.

Örneğin Yüce Allah, kıyamet gününde insanların nasıl olacaklarını haber verirken şöyle buyurmuştur:() “O gün insanlar yayılmış uçuşan kelebekler gibi olacak”⁵³. Başka bir âyette de () “Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir halde kabirlerden çıkarlar”⁵⁴.

Yüce Allah birinci âyette diriltme vaktinde insanları “yayılmış kelebeklere”, ikinci âyette ise “dağılmış çekirgelere” benzetmektedir. Yayılmış kelebeklere benzetme yönü, hareket yönlerinin farklılığıdır. Bilindiği gibi kelebekler, uçtuklarında tek bir yöne gitmezler. Bilakis, her biri diğerinin gittiği yönden başka bir yöne gider. Bu teşbih gösteriyor ki, insanlar, öldükten sonra diriltildiklerinde korkup dağılırlar. Çekirgelere benzetme yönü ise çokluktur⁵⁵.

Buradaki teşbih, teşbih edatı zikredildiği için mürsel, vech-i şebeh zikredilmediği için de mücmel adını alır⁵⁶.

3. Müşebbeh ile Müşebbehunbihten Biri Dikkate Alınarak Yapılan Teşbihler⁵⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de müşebbeh ile müşebbehunbihten biri dikkate alınarak yapılan teşbihler beş çeşittir.

a. Duyu organlarından birisiyle algılanan bir şeyin, algılanamayan ve sadece zihinde canlandırılabilen başka bir şeye benzetilmesi:

Örneğin Yüce Allah cehennem dibinde biten, sonra orada dal budak salan zakkûm ağacının tomurcuklarını tanımlarken () “Zira o, cehennem dibinde bitip yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir”⁵⁸ buyurmaktadır.

Buradaki teşbihte, şeytanların başları her ne kadar muhataplarca bilinmemekte ise de Yüce Allah, zakkûm ağacının tomurcuklarını şeytanların başlarına benzetmiştir. Zakkûm ağacının tomurcuklarının bu şekilde

⁵³ Kâria, 101/4.

⁵⁴ Kamer, 54/7

⁵⁵ Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrût, 1981, XXXII, 72; Bursevî, *Tefsîru rûbi'l-beyân*, Beyrût, 1985, X, 499.

⁵⁶ Sâbüni, Muhammed Ali, *Safvetü'l-tefâsîr*, Beyrût 1981, III, 96.

⁵⁷ Zerkeşî, *a.g.e*, III, 421; Suyûtî, *a.g.e*, III, 131.

⁵⁸ Sâffât, 37/64-65.

nitelendirilmesi, anıldığı zaman çirkin ve sevimsiz olduğunu belirtmek içindir⁵⁹. Zira şeytanların çirkin görünüşlü olduğu nefislere yerleşmiş bir vâkıdır. İnsanların nazarında şeytanın sûreti, sûretlerin en çirkinini ve en sevimsizidir. Bundan dolayıdır ki insanlar, bir şeyi son derece çirkin ve sevimsiz olmakla nitelendirdikleri zaman, her ne kadar şeytanı görmeseler bile o şey için, “Tıpkı şeytan gibi” ifadesini kullanırlar⁶⁰. Bursevî, buradaki teşbihin, “güzellikte zirvede olanın meleğe benzetilmesi” gibi olduğunu belirtmiş ve bu teşbihi “*teşbîh bi'l-mubayyel*” (zihinde tasavvur edilen bir şeye benzetmek) olarak adlandırmıştır⁶¹.

b. Yukarıdaki örneğin tam tersi olarak duyu organlarından birisiyle algılanmayan ve sadece zihinde canlandırılabilen bir şeyin, duyu organlarıyla algılanan bir şeye benzetilmesi:

Örneğin Yüce Allah, inkârcıların dünyada yaptıkları amellerin karşılığını göremeyeceklerini bir benzetme ile şöyle anlatmaktadır:)
(... *“İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, düz arazideki serap gibidir ki susayan onu su zanneder...”*⁶² .

Burada kâfirlerin, akraba ziyareti, köle azat etme, Kâbe’yi onarma, hacılara su verme ve muhtaçların imdadına koşma gibi dünyada yaptıkları ve âhirette kendilerine fayda vereceklerini sandıkları ameller, dümdüz arazide uzaktan görünen seraba benzetilmiştir. Yapılan bu benzetme ile inkârcıların yaptıkları amellerin boşa çıkacağı ve yaptıkları iyilikler karşısında mükâfatlar göremeyecekleri vurgulanmak istenmektedir⁶³.

c. Hiç olmamış bir şeyin, mutad şey gibi gösterilmesi:

⁵⁹ Böyle bir teşbihe belâgat ilminde “mürsel-mücmel teşbih” denir. Mürsel ismini teşbih edatı zikredildiğinden, mücmel ismini de burada “çirkinlik ve sevimsizlik” olan vech-i şebihin zikredilmemesinden almıştır. (Sâbûnî, *a.g.e.*, III, 41).

⁶⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 17.

⁶¹ Bursevî, *a.g.e.*, VII, 465.

⁶² Nûr, 24/39.

⁶³ Sabûnî, *a.g.e.*, III, 342; Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, İstanbul 1988, IV, 1819.

Yüce Allah'ın (...) “Bir zamanlar dağ İsrailoğullarının üzerine gölge gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar...”⁶⁴ buyruğu buna misaldir.

Buradaki müşebbeh konumundaki dağ ile müşebbehunbih konumundaki tavan veya bulut gölgesi arasındaki benzetme yönü, yüksekliktir. Bu teşbihle Yahûdî tarihinden bir olaya atıf yapılmaktadır. Yüce Allah, yoldan çıkan İsrailoğullarının başına dağı kaldırıp bir tavan veya bulut gölgesi gibi bekletmiş, dağın üzerlerine düşeceğini kesin olarak anlamışlardır. Yüce Allah bu durumda onlara, Tevrât'ın hükümlerine sınımsız sarılmalarını, aksi taktirde dağın altında ezileceklerini bildirmiştir⁶⁵.

d. Açık ve aşikâr yolla bilinmeyen bir şeyin, açık ve aşikâr yolla bilinen bir şeye benzetilmesi:

Yüce Allah'ın, cennetin genişliği hakkında buyurduğu (...) “...genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun...”⁶⁶ âyeti buna örnektir. Burada Yüce Allah, cennetin genişliğini yedi kat yerin ve yedi kat göğün genişliğine benzetmiştir. Kuşkusuz her şeyin uzunluğu, genişliğinden daha fazla olduğuna göre cennetin boyu genişliğinden daha fazladır⁶⁷.

Zeccac (ö.311/923) âyetle ilgili şunları söylemektedir: “Bu, kulların düşünebilecekleri, kafa ve gönüllerinde olgusu bulunan bir şeye benzetmedir. Onların gönüllerinde yerleşen en büyük şey ise, göklerin ve yerin ölçüsüdür”⁶⁸.

e. Vasıf ve niteliği ile kuvvetli olmayanın, kuvvetli olana benzetilmesi.

(...) “Denizde dağlar gibi akıp giden kocaman gemiler de O'nundur”⁶⁹ âyeti buna misaldir.

Burada “denizde akıp giden kocaman gemiler” Müşebbeh/benzeyen, karadaki “yüksek dağlar” da Müşebbehunbih/kendisine benzetilen

⁶⁴ A'raf, 7/171.

⁶⁵ Ateş, a.g.e, II, 1037.

⁶⁶ Hadîd, 57/21.

⁶⁷ Râzî, a.g.e, XXIX, 235.

⁶⁸ Zeccac, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrût 1988, V, 128.

⁶⁹ Rahman, 55/24

konumundadır⁷⁰. Benzeyenle benzetilenin benzeşme yönü yükseklik ve kocamanlıktır.

Zerkeşî, Kur'ân'da varolan teşbihlerin yukarıda konu edilen beş şekilde cereyan ettiğini söylemiştir⁷¹.

4. Mürsel ve Mükked Olma Açısından Teşbihler

Mürsel Teşbih: Teşbih edatı hafzedilmeyen teşbihe “mürsel teşbih” denir. Yukarıda zikrettiğimiz âyetleri buna örnek olarak gösterebiliriz.

Mükked Teşbih: Teşbih edatı hafzedilerek yapılan teşbihe “mükked teşbih” denir⁷².

Örneğin Yüce Allah, kıyamet ahvalinden bahsederken şöyle buyurmaktadır: (...) “*Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler*”⁷³.

Burada olduğu gibi, benzetileni benzeyenin yerinde kullanmak sûretiyle yapılan teşbihle anlam yönünden mübalağa kastedilir⁷⁴. Ancak İbn Nakya örnekte olduğu gibi bu tür kullanımın Kur'ân'da az olduğunu, bilâkis Kur'ân'da kullanılan teşbihlerin genelde edatlar ile yapıldığını söylemiştir⁷⁵.

Kur'ân'daki Teşbihlere Örnekler

Buraya kadar Kur'ân'daki teşbihlerle ilgili gerekli teorik bilgileri sunmuş bulunuyoruz. Şimdi Kur'ân'daki teşbihleri daha iyi ve daha detaylı tanıyabilmek için bir kaç örnek zikretmek istiyoruz.

1. Teşbih

Kalplerin Taşa Veya Daha Katı Maddelere Benzetilmesi

(...)

“(Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi hatta daha da katıdır...” (Bakara, 2/74)

⁷⁰ Kurtubî, *a.g.e*, XVII, 164.

⁷¹ Zerkeşî, *a.g.e*, III, 422

⁷² Suyûtî, *a.g.e*, III, 132.

⁷³ Neml, 27/88.

⁷⁴ Zerkeşî, *a.g.e*, III, 418.

⁷⁵ İbn Nakya, *a.g.e*, s. 35.

Âyet, Yahudi topluluğuna hitap ederek, onların kalplerinin ne derece katı olduğunu bildirmektedir. Rivâyete göre İsrailoğulları arasında çok zengin fakat çocuğu olmayan bir adam vardı. Bu şahsa vâris olacak kişi kardeşinin oğluydu. Yeğeni mirasına sahip olabilmek için onu öldürdü, sonra geceleyin onu taşıyarak yine İsrailoğullarından olan bir başkasının kapısının önüne koydu. Sabahleyin de cesedi kapılarına bıraktığı kimselerin katil olduklarını iddia etti. Nihâyet her iki taraf da silaha sarılıp birbirlerine girdiler. İçlerinden akıllı ve ileri görüş sahipleri: “Aranızda Allah’ın Peygamberi varken niçin birbirinizi öldürüyorsunuz?” dediler. Bunun üzerine Musa (a.s)’ya gelip durumu anlattılar. Musa (a.s) onlara: “...Allah size bir sığır boğazlamamızı emrediyor...”⁷⁶ dedi. Kesilen bu sığırın herhangi bir parçasıyla, öldürülen cesede vuruldu. O da Allah’ın izniyle dirilerek kendisini öldüreni haber verdi, sonra tekrar öldü⁷⁷.

Görüldüğü gibi, bu bakara (sığır) kıssasında, öldükten sonra dirilmeyi ispat eden kuvvetli bir delil olduğu gibi, insanın gönlünü yumuşatacak ve gidişatını değiştirecek öğütler de vardır. Ancak Yahudiler bütün bu olanlardan sonra, kendilerinde herhangi bir değişiklik olmadan eski halleri üzerine devam etmişlerdir.

Âyetteki () fiili, “Katılaştı ve sertleşti” anlamına gelmektedir. Kalplerde “kasvet”in olması; kalplerin huşû’, itaatkârlık, yumuşaklık, merhamet ve incelikten yoksun olması anlamlarına gelir⁷⁸. Âyette geçen () “*Bunlardan sonra*” ibaresi ile, “sığırdan kendisine bir parça vurularak, ölünün diriltilmesi mucizesini, apaçık bir şekilde gördükten sonra” mânalarına işaret edilmektedir⁷⁹.

Allah (c.c)’ın kuvvet ve kudretini apaçık ortaya koyan bu maktulun diriltilmesi mucizesinden dersler çıkarıp değişmediklerinden dolayı Yahudilerin kalpleri, () ibaresinde, taş ve hatta daha katı maddelere benzetilmektedir.

⁷⁶ Bakara, 2/67.

⁷⁷ Kurtubî, *a.g.e*, I, 456; İbn Kesîr, *a.g.e*, I, 109; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 186; San’ânî, Abdurrezzak, *Tefsîru’l-Kur’ân*, Riyad, 1989, I, 48; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, Beyrût 1992, I, 99.

⁷⁸ İbn Nakya, *a.g.e*, s. 36.

⁷⁹ İbn Nakya, *a.g.e*, s. 36.

Arap dili bilginleri, “*Hatta daba da katıdır*” anlamına gelen () ibâresindeki () “ev” edatının burada “*veya*” mânasında olup şüphe bildiren türden olmadığına birleşmişlerdir⁸⁰.

Ancak bazıları onun “vav” gibi atıf edatı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mâna “O kalpler, taş gibi ve daha serttir” şeklinde olur. Nitekim buna benzer şekilde Kur’an-ı Kerîm’de âyetler vardır. Mesela, Allah Teâlâ, İnsan sûresinin 24. âyet-i kerîmesinde şöyle buyurmaktadır: (...)
“...*Sakın onlardan günah işleyen ve kâfir olanlara uyma!*”.

Diğer âlimler ise buradaki () edatının, () “*bilâkis, hatta, daba da*” anlamında olduğunu ve ibârenin “*Hatta daba da katıdır*” mânasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim () edatı Kur’an-ı Kerîmde () mânasında kullanılmıştır.

Örneğin Allah Teâlâ, Nisâ sûresinin 77. âyetinde şöyle buyurmaktadır: (...) “...*Kendilerine savaşma farz kılınınca, onlardan bir kısmı, Allah’tan korkarcasına, hatta daha fazla, insanlardan korkarlar...*”⁸¹

Taberî (ö. 310/922)’ye göre buradaki (), çeşitlilik ifade etmek için gelmiştir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: “Katılık ve sertlik bakımından kalplerinizin bir kısmı, taş gibidir, bir kısmı taştan da katıdır”⁸².

İbn Nakya da Taberî’nin görüşüne yakın bir görüş ortaya koymuş, ancak diğerlerinden farklı olarak âyette geçen () “ev” edatının, yukarıda denildiğinin aksine atıf edatı olan “vav” mânasına gelemeyeceğini, sadece ibâha (ruhsat) mânasına gelebileceğini söylemiştir. Buna örnek olarak da ()
“*İster Hasan ister İbn Sîrîn ile otur*” ibâresini getirmiştir. Bunun mânası şudur: Onlardan birisiyle de, her ikisiyle de oturabilirsin. Her iki şekilde de doğru yapmış olursun.

Bu yoruma göre âyetin mânası şöyle olur: Onların kalpleri, sertlik ve katılık açısından taşa da benzeyebilir, taştan daha sert maddeye de benzeyebilir. Veya her ikisine aynı anda benzeyebilir. İbn Nakya buna Kur’an-ı Kerîm’den örnek

⁸⁰ İbn Cüzeyy, *et-Teshîl li ulûmi’t-Tenzîl*, Beyrût 1983, I,51; İbn Kesîr, *a.g.e*, I, 171.

⁸¹ Bkz. Kurtubî, *a.g.e*, I, 467; İbn Kesîr, *a.g.e*, I, 171.

⁸² Taberî, *Camîu’l-Beyân*, Beyrût, 1984, I, 362.

olarak da münafıkların durumunu anlatan Bakara sûresinin 17. ve 18. âyetlerini getirmiştir. Cenab-ı Hak, bu iki âyette şöyle buyurmaktadır:)
(.. “Onların (münafıkların) durumu, (karanlık gecede) ateş yakan kimsenin durumu gibidir ki ateş çevresini aydınlattığı anda Allah, hemen onların aydınlığını giderir... Yabut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan ve içinde yoğun karanlıklar, gök gürlmeleri ve şimşekler bulunan yağmur (a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir...”

Bu iki âyette ifade edildiği üzere, münafıkların durumu, karanlık gecede ateş yakan kimsenin durumuna benzetildiği gibi, yoğun karanlıklar, gök gürlmeleri ve şimşekler bulunan yağmura tutulmuş kimsenin durumuna da benzetilebilir. Bununla birlikte münafığın durumu, aynı anda her ikisinin durumuna da benzetilebilir⁸³.

Allah Teâlâ niçin onların kalplerini taşa benzetmiştir? Burada onların kalplerinin katılığı vurgulanmak istenmektedir. Taş da, sertlik ve katılık açısından son derece tesirli örnek olma özelliği taşır. Âyette kalpler taşa ve daha sert maddelere bu yönden benzetilmiştir⁸⁴. Sanki taş gibi kaskatı kesilerek, hiçbir şeyden ders ve ibret almıyorlar. Hiçbir öğüt ve nasihat kendilerine tesir etmiyor, kalplerini yumuşatmıyor.

Yahudiler, kalplerinin çok sert ve katı oluşundan, maktulun diriltilmesi olayını görmelerine ve daha birçok mucizeleri müşahede etmelerine rağmen hiç etkilenmediler. Halbuki bu mucizeler karşısında kaya olsa yumuşardı. Ancak onların kalpleri, katılık bakımından taşları bile geçmiştir. Çünkü taşlardan öyleleri var ki, onlardan nehirler fışkırır, öyleleri de vardır ki yarılr, içinden su çıkar, öyleleri de vardır ki, Allah korkusundan yuvarlanır...⁸⁵.

Âyette zikri geçen bu benzetmeye, belâgat ilminde teşbih-i mürsel ve mücmel adı verilir⁸⁶. Çünkü () ibâresinde, teşbih edatı olan () “KâP” zikredilmiş, vech-i şebih/benzetme yönü olan “sertlik ve katılık” zikredilmemiştir.

⁸³ İbn Nakya, *a.g.e.*, s. 41; Ebûssuûd da tefsirinde aynı görüşü benimsemiştir (Bkz. Ebûssuûd, *a.g.e.*, I, 52)

⁸⁴ İbn Nakya, *a.g.e.*, s. 36.

⁸⁵ Bkz. Bakara, 2/74.

⁸⁶ Bkz. Sabûnî, *a.g.e.*, I, 69.

2. Teşbih

Hz. Muhammed'e İnanmayanların, Firavun ve Hanedânına Benzetilmesi

()

“(Onların tutum ve gidişatı) Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin tutum ve gidişatına benzer. Onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar, Allah da kendilerini günabları yüzünden yakalayverdi. Allah, cezası çok şiddetli olanıdır” (Al-i İmrân, 3/11)

Âyette geçen () kelimesi, lûgatte “ciddi ve gayretli bir şekilde çalışmak” mânâsındadır. Kişi, işinde yorulurcasına ciddi bir şekilde gayret gösterdiğinde denir⁸⁷. Daha sonra bu kelime “durum, iş ve âdet”⁸⁸ mânâlarında kullanılmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v) dönemindeki kâfirlerin durumu, Firavun ailesinin haline ve onlardan önce yaşayan inkârcı kavimlerden Nûh, Hûd, Salih, Şuayb ve Lût gibi peygamberlerin kavimlerinin durumuna benzetilmiştir.

Buradaki teşbih ve sırları şöyle sıralanabilir:

Müşebbeh/benzeyen, kâfirlerin durumudur.

Müşebbehunbih/kendisine benzetilen, Firavun ailesinin durumu ile onlardan önce yaşayan inkârcıların durumlarıdır.

Teşbih edatı: () “Kâf”tır.

Buradaki teşbihe yukarıda olduğu gibi, belâgât ilminde teşbih-i mürsel denir. Çünkü, () ibâresinde teşbih edatı olan () “Kâf” zikredilmiş, aşağıda belirteceğimiz gibi tayini hakkında çeşitli görüşler ileri sürülen benzetme yönü zikredilmemiştir.

Buradaki teşbihin benzetme yönünü, tespit ve tayin etmede ise tefsirciler şu izahları yapmışlardır⁸⁹:

a. () kelimesini, lûgat mânâsında belirttiğimiz gibi, “gayret ve çaba harcama” mânâsına alırsak, bu teşbihin izah şekli şöyle olur: “Kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.v)’i yalanlama ve dinini inkâr hususundaki gayret ve çabaları,

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrût, ts. I, 368 () maddesi; Kurtubî, *a.g.e*, IV, 22.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrût, ts. I, 369 () maddesi; Râzî, *a.g.e*, VII, 200.

⁸⁹ Bkz. Râzî, *a.g.e*, VII, 200-201; Kurtubî, *a.g.e*, I, 456; Nisâbü'rî, Hüseyin b. Muhammed, *Garâibu'l-Kur'ân*, Kahire, 1962, III, 134; Halebî, *a.g.e*, III, 38-39.

Firavun ve ailesinin, Hz. Musa'ya karşı tutumlarına benzer. Onları, günahları yüzünden nasıl helâk ettiyse, Mekke kâfirlerini de aynı şekilde helâk ederiz"⁹⁰.

b. () kelimesini, "iş ve durum" mânalarında değerlendirirsek, () (ifadesindeki teşbih birkaç şekilde izah edilebilir:

1. Mekke kâfirlerinin durumu ve Hz. Muhammed'i yalanlama hususunda yaptıkları, Hz. Musa'yı yalanlama konusunda Firavun ailesinin durumu gibidir. Burada benzetme yönü inkârlardır.

Dikkat edilecek olursa bu açıklama ile bundan önceki açıklama arasında bir fark olmadığı anlaşılır. Ancak birinci açıklama, kelimesinin "gayret ve çaba" mânalarına bina edilirken ikinci açıklama ise bu kelimenin "iş ve durum" mânalarına bina edilmiştir⁹¹.

2. Allah (c.c), değişmeyen adaleti gereği, peygamberlerini yalanladıklarından dolayı Firavun'un ailesini nasıl cehennem yakıtı yaptıysa, onları da cehennemin yakıtı yapacaktır⁹².

Burada benzetme yönü, İbn Atiyye'nin dediği gibi bizzat yanmalarıdır⁹³.

3. () kelimesi, masdar olduğu için Arap dili kaidelerine göre fiil işlevi görür. Dolayısıyla hem failine, hem de mefulüne muzaf olabilir. Bu açıdan bakıldığında, âyetteki "âdet ve durum" mânasına gelen () kelimesi; hem Allah'a izafe edilen âdeti, hem de kâfirlere izâfe edilen âdeti aynı anda içerebilir.

Buna göre benzetmenin mânası şöyle olur: Hz. Muhammed (s.a.v)'e eziyet etme hususunda şu kafirlerin âdet ve durumu, peygamberlerine eziyet hususunda, kendilerinden önceki kimselerin âdet ve durumu gibidir. Bunları helâk etme hususundaki Allah'ın âdeti de, daha önceki kâfirleri, helâk etmedeki âdeti gibidir.

Râzî, bütün takdirlere göre kastedilenin, "kâfirlerin eziyetlerine karşı, Hz. Muhammed (s.a.v)'e yardım etmek, onu desteklemek ve Allah'ın, o kâfirlerden intikam alacağını ona müjdelemek"⁹⁴ olduğunu söylemiştir.

⁹⁰ Bkz. İbn Nakya, *a.g.e*, s. 47.

⁹¹ Râzî, *a.g.e*, VII, 200.

⁹² Bkz. Râzî, *a.g.e*, VII, 200; Nisâbü'rî, *a.g.e*, III, 134.

⁹³ İbn Atiyye, *a.g.e*, III, 33.

⁹⁴ Râzî, *a.g.e*, VII, 201.

c. () kelimesinin anlamları arasında; “bir yerde kalma, bir şeyde sebat etme ve uzun süre kalma” mânaları da zikredilmektedir. Bu mânalar ışığında () ibâresindeki () “Kâf” bir önceki âyetteki⁹⁵ () lâfzına müteallik (bağlı) olur.

Buna göre âyetin mâna açısından takdiri şöyledir: ()
(“Mekkeli müşriklerin ateşte kalışları, Firavun ailesinin ateşte kalışları gibi olacaktır”⁹⁶).

d. () kelimesinin yukarıda belirtildiği üzere “çaba ve gayret sarfetmek” mânalarına da geldiğini söylemiştik. Bilindiği üzere çaba ve gayretin olduğu yerde tabîi olarak yorgunluk ve meşakkat vardır. Bu açıdan bakıldığında mâna şöyle olur: Mekkeli müşriklerin azaptan gördükleri meşakkat ve yorgunlukları, Firavun ailesinin azap sebebiyle gördüğü meşakkat ve yorgunluk gibidir⁹⁷.

e. Bir diğer izaha göre müşebbeh, Mekkeli müşriklere, azaplarını giderme hususunda mallarının ve evlatlarının hiçbir fayda vermeyecek olmasıdır. Müşebbehunbih ise, Firavun’un ailesi ve onlardan önce yaşayan inkârcıların başlarına gelen azaptan kurtulmalarına, mallarının ve evlatlarının fayda vermemiş olmamasıdır.

Bu yorumda Mekkeli müşrikler, Firavun’un ailesi ve onlardan önceki inkârcılara iki yönden benzetiliyor:

Birincisi, mallarının azaptan kurtulmaları için kendilerine fayda vermemesi. İkincisi azaptan kurtulmaları için, evlatlarının kendilerine fayda vermemesi.

Bu bağlamda mâna şöyle olur: Siz ey Mekkeli müşrikler! Firavun ailesinin ve onlardan önce peygamberlerini yalanlayanların başlarına geldiğinde ne mal ne de çocuğun kendilerine fayda vermediği dünyevî azabı biliyorsunuz. İşte ey Muhammed’i yalanlayan Kâfirler! Sizin de durumunuz aynıdır. Daha önce yaşamış inkârcıların başına gelen azabın aynısı, mutlaka sizinde başınıza gelecek, o zaman ne mallarınız ne de çocuklarınız size fayda verecektir.

f. Benzetme yönünün, başka bir açıdan olma ihtimali de vardır. O da: Ey Mekkeli Müşrikler! Sizden öncekilerin başına, nasıl köklerini kazıyan dünyevî bir

⁹⁵ O da Al-i İmrân sûresinin 10.âyetidir () “Onlar cehennemden yakıldılar.”

⁹⁶ Râzî, *a.g.e.*, VII, 201; Nisâbüri, *a.g.e.*, III, 135.

⁹⁷ Râzî, *a.g.e.*, VII, 201; Nisâbüri, *a.g.e.*, III, 135.

azap gelmiş ve ondan kurtulamamış iseler ⁹⁸ böyle bir azap sizin de başınıza gelecek ve kurtulamayacaksınız⁹⁹.

3. Teşbih

Sapıtıp Şirke Döner Kimsenin Durumunun, Yolunu Şaşırın Adamın Durumuna Benzetilmesi

(...)

“De ki: Allah'ı bırakıp da, bize fayda veya zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım, ibâdet edelim? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde (eski durumumuzda, İslam'dan şirke) döndürülüp; şeytanların kandırıp çöle düşürdükleri, arkadaşlarının ise “Bize gell” diye doğru yola çağırıp durdukları kimsenin şaşkın durumuna mı düşelim?...” (En'âm, 6/71)

Bu âyette iman edip şirkten kurtulduktan sonra hidâyet üzerindeki arkadaşlarını terk edip onların uyarılarına aldırmış etmeden İslam'dan vazgeçerek tekrar şirke dönerlerin durumu bir teşbih-i temsîl ile anlatılmaktadır¹⁰⁰.

İbn Abbas (r.a), Allah'ın vermiş olduğu bu örneğin; ilâhlar ve onlara tapmaya davet edenlerle, Allah'ın hidâyet yoluna davet edenler hakkında olduğunu belirtmiş¹⁰¹ ve teşbihi şöyle açıklamıştır: “Bu, şaşkın bir şekilde yolunu kaybetmiş bir adama benzer. Birisi onu: Ey falan oğlu falan! Yola gel, diye çağırılmaktadır. Öte yandan da onun arkadaşları kendisini: Ey falan! Yola gel, diye çağırılmaktadır. Eğer bu kişi, birinci çağırıcıya uyarsa helâk olur. Kendisini hidâyete çağıranlara giderse doğru yolu bulur”¹⁰²

Buradaki teşbihin mahiyetini şöyle açıklayabiliriz: Müşebbeh/benzeyen, fayda ve zararı elinde bulunduran Allah'a ibadeti bırakıp da hiçbir şekilde fayda ve zarar veremeyen şeylere tapan müşriklerin durumudur.

⁹⁸ Âyetten bu noktaya işaret eden kısım: () “Allah onları günahları yüzünden kaskıvrak yakalayarak cezalandırdı. Allah, cezası çok şiddetli olandır.” (Al-i İmrân, 3/11) kısmıdır.

⁹⁹ Râzî, a.g.e, VII, 201; Nisâbü'rî, a.g.e, III, 135.

¹⁰⁰ İbn Nakya, a.g.e, s. 49; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm*, Beyrût, ts., VII, 527.

¹⁰¹ Taberî, a.g.e, VII, 236; İbn Kesîr, a.g.e, II, 233.

¹⁰² İbn Kesîr, a.g.e, II, 233.

Müşebbehunbih/kendisine benzetilen, şeytanların çarpıp saptırdığı, ıssız yerlere götürüp bıraktığı ve nasıl döneceklerini bilmeyen kimselerin durumudur.

Benzetme yönü, kendisine şaşırması için pusula kullanarak yola çıkması tavsiye edildikten sonra dinlemeyip, pusulasız olarak yola çıkan ve sonuçta yolunu şaşırmanın durumudur¹⁰³.

Alûsî (ö.1270/1853), () ibaresindeki teşbihi şöyle açıklamaktadır: “Şirkten kurtulup temizlendikten sonra, gerisingeri tekrar şirke dönen kimsenin durumu, kötü ruhlu cinnî şeytanların¹⁰⁴ yolunu saptırarak, çöllerde kuytu ve çukur yerlere götürüp bıraktığı kimsenin durumuna benzemektedir”¹⁰⁵. Bu teşbihten anlaşıldığı gibi, İslam’dan vazgeçip şirke dönen kimse, zikredeceğimiz şu iki niteliğe sahip olan bir kişiye benzetiliyor:

a. Kötü ruhlu cinnî şeytanlar tarafından kaçırılıp derin bir çukura atılmış kimsenin durumu.

b. Ne yapacağını bilemeyecek kadar şaşkın bir şekilde donakalmış, arkadaşları tarafından uyarıldığı, “Yolunu şaşırдың, bize gel.” denildiği halde cinnî şeytanlara uymaktan vazgeçememiş kimsenin durumu¹⁰⁶.

4. Teşbih

Şirke Dönen Kimsenin Durumunun, Göğe Çıkıyormuş Gibi Zorlanan Adamın Durumuna Benzetilmesi

(

“Allah kimi hidâyete ulaştırmak isterse onun kalbini İslam’a açar. Kimi de saptırmak isterse, göğe yükseliyormuş gibi kalbini iyice daraltır. İşte Allah böylece, imâna gelmeyenlere riisvaylık verir” (En’âm, 6/125)

¹⁰³ İbn Nakya, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰⁴ Alûsî, tefsirinde (*Râhu'l-maânî*, Beyrût, 1978, VII, 189) () “Şeytanlar onu alıp götürdü.” derken, Bursevî tefsirinde (VII, 52) () “Kötü ruhlu ve isyânkâr cinnî şeytanlar onu alıp götürdü” demiştir. Bursevî’nin yorumu, âyetteki şeytan türünü, duruma daha uygun bir şekilde açıkladığı için onu tercih ettik.

¹⁰⁵ Alûsî, *a.g.e.*, VII, 189.

¹⁰⁶ Bursevî, *a.g.e.*, VII, 52.

Âyette geçen () “Göğe yükseliyormuş gibi” ibaresinde, teşbih yoluyla kâfirin gönlünün iman karşısında daraldığı ve olağanüstü bir durum arz ettiği vurgulanmaktadır. Kâfir, Allah’ın birliğinin delillerini düşünmeye davet edilince, göğe çıkıyormuş gibi zorlanır, göğe yükselen kimsenin nefesinin tıkanması gibi göğsü tıkanır¹⁰⁷.

Bu teşbihi açıklamada bir kaç izah tarzı vardır:

Birincisi: Bu benzetme, kâfirin kalbinin, içine iman giremeyecek kadar dar olduğunu göstermek için Allah’ın verdiği bir örnektir. Yani gücü ve kuvveti dahilinde olmadığı için, göğe yükselmesi mümkün olmadığı ve ondan âciz kaldığı gibi, imanın da kalbine ulaşması mümkün değildir¹⁰⁸.

İkincisi: Nasıl göğe yükselmesi istenen bir adama bu görev ağır ve zor gelir; bu işi gözünde büyütüp nefret eder ve kaçıp yanaşmak istemezse aynı şekilde kâfire iman etmesi son derece ağır gelir ve onun buna karşı olan nefreti, gittikçe büyür.

Üçüncüsü: Kalbi, iman ve İslâm’dan o denli uzaklaşır ki bu uzaklık, yerden göğe çıkan birisinin kat ettiği mesafe kadar olur¹⁰⁹.

5. Teşbih

Ölülerin, Kıyamette, Mezarlarından Çıkartılıp Diriltilmesinin, Yağan Yağmurla Ölü Bir Arazinin Canlandırılmasına Benzetilmesi

()
“Rüzgârları, rahmeti olan (yağmurun) önünden müjdeci olarak gönderen O’dur. Nihâyet onlar (rüzgârlar), ağır bulutları kaldırıp yüklenince onları ölü bir memlekete

¹⁰⁷ Âyette bunun maddî tezahürüne de işaret olduğu söylenmektedir. Zira yükseğe çıktıkça oksijen azalır ve solunum güçlüğü çekilir. Her yüz metre yükseldikçe hava basıncı bir derece düşer. Basınç düştükçe nefes almak zorlaşır. Çok yüksekte uçan pilotların özel teneffüs cihazları kullanmaları şart olur. Aksi halde o pilotlar nefessizlikten ölürlür. (Yıldırım Suat, *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1988.)

¹⁰⁸ Taberî, *a.g.e.*, VI, 219; İbn Kesir, *a.g.e.*, II, 281.

¹⁰⁹ Râzî, *a.g.e.*, XIII, 193; Nisâbüri, *a.g.e.*, VIII, 21.

sevkederiş. Orada suyu indirir¹¹⁰ ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız” (A’raf, 7/57)

Bu âyet-i kerîmede Allah (c.c), halkı kuraklığa maruz kalan ölü bir beldeyi canlandırmak için yağmur yağdırmanın kendisi olduğunu, yağdırdığı bu yağmurla da yerden her türlü ürünü kendisinin çıkardığını haber vermektedir. Aynı şekilde de ölüleri kıyamet günü kabirlerinden çıkararak dirilteceğini bildirmektedir.

Buradaki teşbihle, Allah (c.c)’ın, kıyamet günü ölüleri kabirlerinden çıkararak bedenlerine ruhlarını tekrar geri vermek sûretiyle dirilteceği vurgulanmaktadır.

Benzetme yönü, genel anlamda yoktan bir şey çıkarma. Âyette iki çıkarmadan bahsedilmiştir. Her iki çıkarma, yani hem ölü bir araziden meyveler çıkarma hem de kabirlerinden ölüleri çürüdüktan ve dağıldıktan sonra bir araya toplayıp çıkarma, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kimseler için kuvvetli bir delil mahiyetindedir. Zira kuru bir ağaçtan yeşil bir meyveyi çıkarmaya muktedir olan Allah, ölüleri kabirlerinden dirilterek çıkarmaya da kadirdir¹¹¹.

Değerlendirme

Kur’ân’da yer alan bütün teşbihlerin gerçek boyutlarıyla ve tüm anlamlarıyla muhatapları tarafından anlaşıldığı şeklindeki görüşümüz, doğal olarak Kur’ân’da ancak uzman kişilerin anlayabileceği bazı teşbihlerin bulunması gerçeğiyle çelişmez. Bu makalede Kur’ân’ın teşbihli bir anlatım tarzına oldukça fazla yer vermesinin, Kur’ân’ın nâzil olduğu Arap dilinin

¹¹⁰ Burada zikrettiğimiz mânâ,() ifadesinde bulunan () “*bih*” lâfzındaki zamirin, en yakın kelime olan “*beled*” lâfzına raci kılınmasına bina edilmiştir. Kurtubî, birinci görüş olarak bunu zikretmiştir. (Bkz. Kurtubî, *a.g.e*, VII, 230) Verdiğimiz mânaya göre () “*ba*” harf-i ceri burada, mekân zarfiyeti ifade eden () “*bi*” anlamında kullanılmıştır. Yani () (*bi*-*beledî*) “*o memlekette*” anlamına kullanılmıştır. Bazı meallerde “Onunla su indirir” ifadesi görülmektedir. (Bkz. Ateş, *a.g.e*, II, 996). Reşid Rızâ da tefsirinde bu görüşü tercih etmiştir. (Bkz. Reşid Rızâ, *a.g.e*, VIII, 468). Zeccac, bu mânânın da caiz olduğunu söylemiştir. (Bkz. Zeccac, *a.g.e*, II, 345). Bu mânaya göre () “*ba*” harf-i ceri sebebiyet mânasına kullanılmıştır.

¹¹¹ Bkz. Râzî, *a.g.e*, XIV, 149; Nisâbüri, *a.g.e*, VIII, 149; Cemal, Süleyman b. Ömer, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye*, Kahire, ts., II, 152

özelliklerinden kaynaklandığını ortaya koymaya çalıştık. Kur’ân’daki teşbihlerin sadece bir edebî sanat olarak değerlendirilemeyeceğini bilakis uzakta bulunan mânaları anlaşılır bir şekilde yakınlaştırarak mesajlarını daha etkili yollardan ilettiğini gördük.

Bu çalışmamızın sonunda Kur’ân’daki darb-ı mesellerin de aslında birer teşbih olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira Kur’ân’daki her mesel bir teşbihdir. Ama her teşbih bir mesel değildir. Buna göre “teşbih” kavram olarak “mesel”den daha geneldir.

Zikrettiğimiz bütün örneklendirmelerden sonra da Kur’ân’daki teşbihleri mecaz yerine bir hakikat olarak değerlendirmenin doğru olacağı kanaatine vardık. Çünkü örneklerde gördüğümüz gibi teşbihin bizzat kendisi, yalnız başına bir mâna ifade ettiği gibi kendisine delâlet eden özel harfleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde ifade edilen kelâmın –Râzî’nin de dediği gibi¹¹²- bizzat hakikat olduğunu söylemek durumundayız. Nitekim Suyûtî’nin naklettiği gibi belâgat âlimleri de istiârenin teşbihten daha belîğ olduğunu, istiârenin mecaz, teşbihin ise hakikat olduğunu kabul ederler¹¹³.

BİBLİYOGRAFYA

Kur’ân-ı Kerîm.

Abdelî, Mansûr, *el-Emsâl fi’l-Kur’âni’l-kerîm*, Alemu’l-ma’rife, Cidde, 1985.

Ali Özek ve diğerleri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Medine baskısı, ts.

Alûsî, Şihâbuddin, *Rûhu’l-maânî fi tefsîri’l-Kur’âni’l-azîm ve’s seb’i’l-mesânî*, Daru’l-fıkr, Beyrût, 1978.

Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.

Bekrî, Emîn, *et-Ta’bîru’l-fennî fi’l-Kur’ân*, Daru’s-şurûk, Beyrût, 1979.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru rûhi’l-beyân*, Dâru ihyai’t-türâsi’l-arabî, Beyrût, 1985.

Cemel, Süleyman b. Ömer, *el-Fütûbâtu’l-ilâhiyye bi tevzîhi tefsîri’l-celâleyn li’dekâiki’l-hafîyye*, Daru ihyai’l-kütübi’l-arabiyye, Kahire, ts.

Çantay, Hasan Basrî, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1974.

Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitabu’s-snaateyn*, Daru’l-kütüb’il-ilmîyye, Beyrût, 1981.

¹¹² Râzî, *Nihâyetu’l-i’câz fi dirâyeti’l-i’câz*, Beyrût 1985, s. 222.

¹¹³ Suyûtî, *a.g.e*, III, 141.

- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-kerîm*, Daru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrût, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mûcizetu'l-kübrâ (el-Kur'ân)*, Daru'l-fikri'l-arabî, Kahire, ts.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-münîr*, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrût, ts.
- Halebî, Semîn, Ahmed b. Yusûf, *ed-Dürru'l-mesûn fî ulûmi'l-kitabi'l-meknûn*, Daru'l-kalem, Dimaşk, 1986.
- İbn Atiyye, Abdulhak b. Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitabi'l-ażîz*, (thk. Er-Rehhâlî Farûk ve diğerkleri), Katar 1977.
- İbn Cüzeyy, Muhammed b. Ahmed, *et-Tesbîl li ulûmi't-tenzîl*, Daru'l-kitabi'l-arabî, Beyrût, 1983.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Fevâid el-müşevvik ilâ ulûmi'l-Kur'ân*, Alemu'l-kütüb, Beyrût, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-ażîm*, Daru'l-fikr, Beyrût 1980.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-arab*, Daru Sadır, Beyrût, ts.
- İbn Nakya, Ebû'l Kasım Abdullah b. Hüseyin, *el-Cumân fî teşbîhâti'l Kur'ân*, (thk. Mahmud Hasan eş-Şeybânî), Merkezû's-saf el-elektronî, Beyrût, 1987.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li abkâmi'l-Kur'ân*, Daru ihyâi't-türas, Beyrût, t.s.
- Nisâbüri, Hüseyin b. Muhammed, *Garâibu'l-Kur'an ve regâibu'l-furkân*, Şirketu Mustafa el-babî el-halebî, Kahire, 1962.
- Râzî, Fahrüddin, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, Dâru'l-fikr, Beyrût 1981.
- , *Nihâyetu'l-i'câz fî dirâyeti'l-i'câz*, Daru'l ilmi li'l-melâyîn, Beyrût, 1985.
- Reşîd Rıdâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm*, (*Tefsîru'l-Menâr*), Dâru'l ma'rife, Beyrût, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, Daru'l-Kur'âni'l-kerîm, Beyrût 1981.
- San'anî, Abdurrezzak b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1989.
- Suyûtî, Celâluddîn, *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*, Dâru'l fikr, Beyrût, 1993.
- , *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-fadl İbrahim), el-Mektebetü'l-asnyye, Kahire, 1985.
- , *Mu'tereku'l-akerân fî i'câzi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Şemseddin), Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût, 1988.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-kadîr el-cami' beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti*, (thk. Muhammed Said el-Lehhâm), Daru'l-fikr, Beyrût 1992.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Camiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Daru'l fikr, Beyrût, 1984.

- Ulutürk, Veli, *Kur'an'da Temsilî Anlatım*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 1988.
- Zeccac, İbrahim b. Seriyî, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, (thk. Abdulcelîl Şelebî), Alemu'l-kütüb, Beyrût, 1988.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl*, Şirketu Mustafa el-babî el-halebî, Kahire, ts.
- Zerkeşî, Bedruddin, Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Dâru ihyai'l-kütübi'l-arabiyye, Kahire, 1957.
- Zerzûr, Adnan, *Ulûmu'l-Kur'ân*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrût, 1984.